

Matematika ve středověké Evropě

Martina Bečvářová
Středověké školy

In: Jindřich Bečvář (editor): Matematika ve středověké Evropě. (Czech). Praha: Prometheus, 2001.
pp. 120–139.

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/401784>

Terms of use:

© Jednota českých matematiků a fyziků

Institute of Mathematics of the Czech Academy of Sciences provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This document has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* <http://dml.cz>

STŘEDOVĚKÉ ŠKOLY

MARTINA BEČVÁŘOVÁ

Roku 313 vešel v Římské říši v platnost edikt milánský, který prohlásil křesťanství za státní náboženství. Skončilo pronásledování křesťanů, narostl počet věřících a postupně začala být pocitována potřeba většího počtu vzdělaných kněží. Křesťanský svět se začínal domáhat kvalitního vzdělání, rozhlížel se po učitelích a školách. V jednotlivých regionech zřizovali církevní školy biskupové. Tato první síť křesťanských škol však v průběhu stěhování národů postupně zanikla, tyto *biskupské sídelní školy* přestaly prakticky existovat na konci šestého století.

Původní struktura římského školství, která vycházela z tradic antických filozofů, byla pro církve nepřijatelná. Tradiční antické světské školy ještě nějakou dobu přežívaly na území Ostrogótů a Lombardů; v pátém a šestém století však také postupně zanikaly.

Církve začala v 6. století budovat novou „síť škol“; v průběhu následujících deseti století ji pozvolna rozšiřovala a doplňovala. Stala se nositelkou středověké vzdělanosti, zprostředkovala dalším generacím redukovanou antickou vědu a kulturu.

Je třeba upozornit na to, že vývoj evropského školství závisel na politické a ekonomické situaci v jednotlivých oblastech, hlavně na vztahu církve a světské moci. Poměrně dobré podmínky pro rozvoj škol byly např. v severní Itálii při langobardském dvoru a na britských ostrovech při irských klášterech, které zajistily propojení pozdně antického odkazu vzdělanosti s programem prvních Karlovců.

1. Klášterní, katedrální a kapitulní školy.

Od 4. století se v západní a jižní Evropě šíří myšlenka mnišství, která přichází z Orientu. Objevují se poustevníci, asketičtí mniši a svatí muži, kteří se v 5. století začínají sdružovat do jakýchsi komunit, které se stávají předobrazem budoucích klášterů. Jejich „řehole“ se tehdy mohly značně lišit, ale základ měly společný – život v naprosté chudobě, čistotě, oddanosti a víře v Boha.

Zrod západního řádového života je spojen se jménem Benedikta z Nursie (480–543), který v roce 529 založil v Kampánii klášter Monte Cassino a sepsal *řeholi*, přísná pravidla církevního řádu. Později byl na jeho počest nazván řádem benediktinů; jeho ústřední heslo *Ora et labora, Modli se a pracuj*, ukazuje jasné priority života prvních mnichů. Důraz byl kladen na práci a víru, oceňován byl výchovný význam zaměstnání.

Benediktinské kláštery sehrály v raném středověku významnou výchovnou a vzdělávací roli. Mniši učili zemědělce obdělávat půdu, kácet lesy, šířili nové metody zpracování kovů, vlny, plátna apod., řídili obchod, stavbu kostelů i paláců, působili jako rádcí, písaři apod. Jejich aktivity vedly k zušlechtnění lidí i krajiny.

Právě v benediktinských klášterech byly uchovávány zbytky antické vzdělanosti, čteny a opisovány knihy. Benediktův přítel Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus (480–573) prosazoval, aby byl každý mnich vzděláván, aby kláštery pečovaly o uchovávání a rozmnožování knih. Toto poslání se snažily naplňovat v Itálii kláštery Monte Cassino a Vivarium, později kláštery ve Francii (Lyon, Tours, Paříž, Cluny), ve Švýcarsku (St. Gallen), v Německu (Fulda), v Rakousku (Salzburg) a četné kláštery irské a anglické (např. York, Canterbury). Kláštery byly nuceny organizovat výuku alespoň pro některé mnichy, pokud chtěly svému poslání vyhovět.

Od konce 6. století byly proto zřizovány tzv. *klášterní školy*; původně byly určeny jen pro vzdělávání mnichů a církevních hodnostářů, později se jejich vzdělávací cíle rozšířily. Kláštery se tak postupně stávaly centry sociálních, charitativních a hlavně výchovných a vzdělávacích aktivit.

Proslulou se stala zvláště iniciativa irských mnichů, kteří ve dvou vlnách, kolem roku 600 a před rokem 800, zaplavili celý evropský kontinent. Pod jejich vlivem vznikaly velké mateřské kláštery, např. Bobbio a Luxeil, ale i menší kláštery dceřiné. Roli irských mnichů převzali na přelomu osmého a devátého století mniši anglosaští a frančtí.

Sít prvních klášterních škol byla značně nerovnoměrná, neboť vznik klášterů i klášterních škol závisel na podmínkách dané oblasti a hlavně na lokálním postavení církve. Rozložení prvních klášterních škol ostře kontrastuje s ohnisky bývalé pozdně římské kultury; školy při benediktinských klášterech byly totiž „na periferii“, tj. mimo velká města.

V roce 817 nařídila církevní synoda v Cáchách vzdělávat jen malé a mladé hochy (*pueri oblati*), kteří byli od dětství nebo od mládí zasvěceni Bohu. Brzy se však ukázalo užitečné a potřebné vychovávat i světské úředníky. Proto byla v klášterních školách zřízena dvě oddělení; *schola interior*, resp. *schola claustris* pro mnichy se zaměřením na hlubší studium teologie a *schola exterior* (*externa, canonica*) pro světské žáky, bohaté šlechtice, ale i chudší nadané žáky, kterým bylo dáno veškeré zaopatření např. za povinnost zpívat v kostele. Na chod školy dohlížel tzv. *magister principales*, vyučovali v ní učení mniši.

Svého intelektuálního vrcholu dosáhly klášterní školy v 10. století; mezi nejlepší patřily Fulda, Reichenau a St. Gallen. Od 11. století procházely vleklou krizí, postupem času se stávaly mrtvými centry. Přesto byly ještě ve 12. století zakládány nové klášterní školy, zejména v oblastech obydlených Slovany. Mocenské boje církevní a světské moci dávaly postupně vyniknout sídlům biskupů a spolu s nimi školám městského typu.

Rozvíjející se středověká společnost si od osmého století začala uvědomovat, že omezené a do jisté míry uzavřené klášterní školy potřebám společnosti nestačí; rostly nářky na nevzdělanost, nemravnost a nadutost duchovních i mnichů. Nespokojenost s úrovní a rozsahem vzdělání vedla k zakládání škol nového typu. Ve městech při sídlech biskupů vznikaly tzv. *katedrální školy*, které navazovaly na starší tradici biskupských sídelních škol z konce starověku; byly zřizovány a udržovány z důchodů kapitul. Katedrální školy se mnohem lépe a pohotověji přizpůsobovaly požadavkům, které na ně kladlo městské prostředí.

Pravidla katedrálních škol (tzv. *canon*) stanovil biskup Chrodegang (742–766). V čele školy stál *magister scholarum* (*scholasticus*, *scolaster*), který dohlížel na chod školy, kázeň žáků i učitelů a kvalitu výuky; sám obyčejně nevyučoval. Býval vybírán z vyšších hodnostářů při katedrále. Ustanovoval učitele (*secundarii*, *magistri secundi*, *rectores scholarum*), kteří bývali členy katedrály, mívali nižší svěcení, ale prokazovali značné nadání k duševní práci. Cášská synoda z roku 817 se pokusila i tyto školy uzavřít laikům, ale marně. I na katedrálních školách existovala dvě oddělení, interní pro budoucí kněze a vyšší církevní hodnostáře a externí pro světské úředníky.

Od 11. století se katedrální školy postupně diferencovaly a specializovaly, zaměřovaly svoji pozornost zejména na literaturu (např. Lutyč) a filozofii (např. Paříž). Hlavní školská centra již nebyla na samotách benediktinských a později premonstrátských a cisterciáckých klášterů, ale konstituovala se ve městech. Mezi proslulé a hojně navštěvované katedrální školy patřily např. školy v Paříži, Remeši a Lutyču.

Podle vzoru katedrálních škol byly dále zřizovány tzv. *kapitulní školy*, které vznikaly ve větších městech při kapitulách, tj. ve městech, kde nebylo biskupství, ale byl tam významný kostel. Měly stejnou strukturu i účel jako školy katedrální. Svůj význam začaly ztrácet až koncem středověku.

2. Výuka na církevních školách.

Po celé období raného středověku se vzdělání udrželo v rukou církve. I když se úroveň jednotlivých škol v různých zemích i dobách značně lišila, lze objevit výrazné společné rysy. Výuka vycházela z antické tradice sedmi svobodných umění, školství se až do 12. století opíralo o program, který popsal Aurelius Augustinus (354–430) ve svém spise *De doctrina christiana* (*O křesťanské nauce*): všechny světské vědy mohou a mají sloužit teologii. Veškeré školy Augustin chápal jako školy přípravné, které mají umožňovat studium na školách teologických.

Základem výuky byla *gramatika*. Žáci se od malička snažili dokonale ovládnout jazyk církve, tj. latinu. Výuka obvykle začínala v sedmi letech, kdy se nazpaměť učilo mnoho latinských žalmů a modliteb; pak následovala výuka čtení a psaní. V raném středověku se učila gramatika podle prací Aelia Donata (? – asi 355) a Prisciana. Cílem bylo ovládnout jazyk, nikdo se příliš nestaral o hlubší porozumění textu. Striktně byli odmítáni pohanští filozofové a básníci, pomalu se vytrácela znalost řečtiny, narůstalo odmítání řecké kultury. Ještě ve 4. až 6. století např. Benedikt z Nursie, Anicius Manlius Severinus Boëthius (asi 480–524), Isidor Sevilský (asi 561–636) i Cassiodorus řečtinu ovládali, četli řecké knihy, vážili si jich a překládali je do latiny. V 7. a 8. století však nastal výrazný odklon nejen od řeckých, ale obecněji od antických autorů. Např. Alkuin z Yorku (asi 730–804) svým studentům v Tours říkával:

Posvátní básníci vám úplně stačí, a není důvodu, proč byste si měli špinit mysl bujnou hýřivostí poesie Vergiliovy. ([Ka], str. 142)

Velká pozornost byla věnována *rétorice*, která byla do značné míry chápána jako nauka o spisování, opisování a skládání listin. Někdy byla obohacena o výuku elementárních znalostí církevních i světských zákonů.

Zbylým pěti uměním nebyla věnována patřičná pozornost. Dialektika příliš pěstována nebyla a kvadrivium bylo pro většinu žáků velmi obtížné; aritmetika byla redukována na zvládnutí počítání na prstech a na abaku, astronomie na výpočty církevních svátků (tzv. *computus paschalis*), hudba na kostelní zpěv a hru, geometrie vymezovala jen některé úvodní pojmy Eukleidových *Základů* a podávala některé poznatky zeměpisu, přírodopisu a lékařství. Vyučovalo se podle tzv. *sum*, tj. encyklopedií; nejprve podle Martiana Capelly, Boëthia a Cassiodora, pak podle spisů Isidora Sevillského, Bedy Venerabilise (672–673/5) a Alkuina z Yorku.

Velká část výuky byla věnována náboženství (latinské modlitby, žalmy, legendy o životě světců apod.), vyžadovala se pilná návštěva kostela. Členové interních oddělení studovali i některé spisy církevních otců, autorit a učitelů, od 12. století se v programu výuky objevily i některé spisy Aristotelovy.

Procvičování a výklad textu na partikulární škole
(R. Zamorensis: *Spiegel des menschlichen Lebens*, konec 15. století)

3. Učební metody.

Výuka byla dosti strnulá, po staletí jela v pevně vyjetých, osvědčených a prověřených kolejích. Učitel obyčejně ráno po snídani shromáždil své žáky do půlkruhu kolem sebe, předříkával, diktoval nebo četl učební látku. Žáci vše opakovali nebo přepisovali, ptát se nesměli. Názorný výklad neexistoval, výuka byla často zdlouhavá a nudná, jejím základem bylo memorování, zvládnutí všech detailů a podrobností. Důraz byl kladen na zapamatování látky, na rozvoj

paměti, bezvadné memorování a deklamaci. Znalosti z přírodovědných oborů bývaly kusé, zcela chybělo vzdělávání v národním jazyce, výuka dějin a tělesné výchovy. Vzdělávání bylo spjato s tvrdou výchovou, asketickým životem, kázní, potlačením osobnosti a vlastního úsudku.

Kázeň byla po celý středověk velmi přísná: posty, karcery a bití byly na denním pořádku a za každou maličkost. Není snad ze středověku zachován jediný obraz školního života, aby na něm nebyl vypodobněn učitel s holí nebo metlou, ba známe i vyobrazení, jež docela věrně a drasticky líčí způsob trestu: dva žáci na př. jako assistenti drží poloobnaženého kolegu, jehož učitel patrně s velkým gustem vyplácí. Tělesně trestáni od svých učitelů bývali i urození princové; tak již v nejstarším vyobrazení legendy o sv. Václavu kněz-učitel drží nad sv. Václavem pořádnou metlu a podobně důkladně býval trestán ještě i císař Maxmilián v mladém věku. Tělesně trestáni bývali dokonce i nižší učitelé od svých představených, ba v klášteře sv. Havla i mniši, kteří se prohrěšili proti regulím, byli poutáni ke sloupům a bičováni, jinde zas po kolik dní nuceni jísti se psy atd. Přes to nebo právě proto žactvo klášterních škol bylo vždy nevázané a surové; jsou zaznamenány doklady, že žák zabil žáka, ba dokonce, aby se vyhnul trestu, vypálil klášter i s celou školou a bibliothékou. ([Ka], str. 145–146)

4. Dvorské školy.

Čtvrtým typem škol raného středověku byly *dvorské školy* (*dvorní, palácové, královské*), které zakládali světštití panovníci při císařském nebo královském dvoře, bohatí velmožové nebo rytíři. Mezi nejlepší školy tohoto typu patřily dvorská škola císaře Karla Velikého, *schola palatina*,¹ a anglická dvorská škola krále Alfréda Velikého (849–901). Tyto školy byly zřizovány a udržovány z příjmů panovníků, měly obvykle vysokou úroveň a vynikající učitele. Sloužily k výchově dětí panovníka a jeho družiny.

5. Pokusy o školské reformy.

Jedním z prvních, kdo si dobře uvědomoval značné nedostatky církevních škol, byl Karel Veliký (nar. 742, vládl 768–814); jako císař pocítoval nutnost kvalitně vzdělaného duchovenstva i státních úředníků. Snažil se jednak zvětšit počet škol, jednak zřídit jejich nové typy, které by umožnily vzdělávání většího množství lidí. Usiloval o to, aby se školy přiblížily potřebám doby, chtěl, aby pouze vzdělaní kněží zastávali úřady. Snil o vytvoření jednotného školského systému pro přípravu kněží a světských úředníků v centru říše i v jejích vzdálených provinciích. Pozval na svůj dvůr největší učence své doby a pověřil je reformou franckého školství; byli to Anglosas Alkuin z Yorku, Langobard Paulus Diaconus a Frank Einhard (770–840).

Realizace smělého vzdělávacího programu Karla Velikého byla vložena na biskupy a opaty. Karolínská reforma školství podstatně ovlivnila rozvoj evropské vzdělanosti, mimo jiné došlo k rozšíření sítě škol na pravém břehu Rýna.

¹ Založena byla roku 804; nazývala se též *Palatinská škola, Karlova dvorská akademie* apod.

Vzdělávání bylo rozděleno do tří stupňů. První stupeň – elementární – byl soustředěn na výuku čtení, psaní, základů gramatiky, kalendáře a zpěvu. Druhý stupeň – artistická příprava – byl věnován výuce formálního trivía a reálného kvadrivia. Třetí stupeň – teologické školení – byl úvodem do studia a výkladu Bible, směřoval k výchově kazatelství, k liturgii a katechezi.

Vzdělávací reformy Karla Velikého lze rozdělit na tři etapy.

Nejprve se pokusil reformovat svoji dvorskou školu, na které vyučovali Alkuin z Yorku a Petr z Pisy.² Byla zaměřena na výchovu synů Karla Velikého, synů šlechticů a rytířů a mimořádně nadaných synů rodičů nižšího stavu. Přípravovala vysoké dvorské a státní úředníky, nižší státní úředníky (pisaře a správce). Hlavními vyučovacími předměty byla gramatika a rétorika; tedy vlastně čtení a psaní. Dvorská škola neměla v době Karla Velikého pevné sídlo, stěhovala se po francké říši spolu s královským dvorem, v době působení Jana Scota Eriugeny a Remigia z Auxerre byla spojena se slavnou pařížskou katedrální školou.

V letech 786 a 787 vyhlásil Karel Veliký školský program *Epistulae de litteris colendis* (*Epistulae de litterarum studiis*), podle kterého měl každý církevní hodnostář ovládat čtení a psaní tak, aby mohl hlouběji porozumět Písmu a lépe je vykládat lidu.

A hlas jeho nevyzněl na prázdno: již r. 789 synoda v Cáchách usnáší se, aby v každém klášteře i biskupském sídle byly „školy čtoucích dětí“ (scholae legentium puerorum), v níž by se učilo žalmům, písmenům (notae), zpěvu, církevnímu počtu (computus) i gramatice, a připojeno zajímavé odůvodnění: quia saepe dum bene aliqui deum rogare cupiunt, sed per inemendatos libros male rogant (ježto často lidé, když chtějí k bohu rádně se modlití, pro nevytřiběné knihy modlí se špatně). ([Ka], str. 149)

Nejvýznamnější reformou Karla Velikého byl pokus o zřízení *farních škol*. Volání po co nejširším „vzdělání v písmu“ se poprvé objevilo již roku 529 na shromážděních v Orange a Valance na Rhôně, nebylo však pro nezáměr šlechty a církve vyslyšeno. Stejná myšlenka ožila roku 681 na koncilu v Konstantinopoli, kde byl vysloven požadavek, aby kněží vyučovali ve městech i vesnicích své farníky. Ani pro tyto ideje nemělo kněžstvo příliš velké pochopení, neboť se obávalo nárůstu práce i rozvoje všeobecné vzdělanosti. Na konci 8. století nařídil Karel Veliký farářům vychovat při každé faře několik žáků pro zpěv, ministrování a pomoc v kostele. Mladí muži, ale i mnozí dospělí farníci, se měli zdokonalit především v náboženství; šlo o výuku víry, modliteb, žalmů apod., a to buď v jazyce latinském nebo při „menším nadání“ žáka alespoň v jazyce národním; výuka dalších předmětů se patrně nepředpokládala, na to ještě nedozrál čas. Přesto šlo o slibný náznak školní výuky i pro laiky. Po smrti Karla Velikého se jeho „školská reforma“ postupně rozplynula, podkopal ji nezáměr církevních představitelů. Farní školy téměř zanikly.

Podobný pokus o zvýšení vzdělanosti provedl i anglický král Alfréd Veliký.

² Později zde působil i řecký filozof Mannon, který přinesl některé Platónovy a Aristotelovy spisy a obohatil tak ranou dialektiku.

Reorganizoval svoji dvorskou školu a podporoval zakládání klášterních škol, na kterých by se laici učili číst a psát v mateřském jazyce. Stále více si uvědomoval, jak jsou kláštery během válečných událostí ničeny barbarskými nájezdy. Krátkou dobu mezi nekonečnými válkami využil k vytvoření malé knihovny klasiků v anglickém jazyce. Chtěl nechat přeložit nejdůležitější knihy, aby se v dobách míru mohli vzdělávat všichni svobodní muži. Mezi tyto významné knihy zařadil např. spisy *O duchovní péči* a *Dialogy* od sv. Řehoře, Orsiovy *Všeobecné dějiny*, Bedovy *Církevní dějiny*, Boëthiovu *Útěchu z filozofie* a některé významné pasáže z prací sv. Otců a řeckých a latinských filozofů. Jeho myšlenky však neměly velkou odezvu.

6. Rytířský stav a vzdělání.

Druhý stav, kterému se ve středověku dostalo nějakého vzdělání a výchovy, byli rytíři, obránci slabých a utiskovaných, strážci práva a spravedlnosti, bojovníci za svatou církev a vladaře, ochránci žen a dívek. Byli povinni udržovat rytířské ideály, kterými byla odvaha, úcta ke spravedlnosti, důsledné trvání na daném slově, čest a sláva získaná v boji, věrnost králi a svaté církvi, odpor k jinověrcům apod.

Placené válečné družiny vládců se objevily nejprve u germánských knížat. Prvotní rytířství dědičné nebylo, každý si ho musel získat za zásluhy v boji; teprve se vznikem finančně nákladné jízdy se rytířství začalo dědit.

Rytířská výchova šlechtických synů sledovala jediný cíl, přípravu na vojensství a na službu v družině panovníka. Začínala v raném dětství; nejprve byl syn vychováván matkou, která mu vštěpovala poslušnost, zdvořilost a úctu ke starším lidem. V sedmi letech se z chlapce stalo *páže* (*page*, *garzún*, *garçon*), které nastoupilo službu u vladařského nebo nějakého rytířského rodu. Chlapec začal sloužit v domě svého pána, zdokonalovat se v ušlechtilém chování, posluhoval při stolování, učil se hudbě a zpěvu, křesťanským pravdám a víře, zbožnosti a dvornosti. Osvojoval si lásku k lovu a umění.

Ve čtrnácti letech byl chlapec povýšen slavnostním předáním meče na *zbrojnoše* (*armigeri*, *damoiseaux*, *écuyers*). Byl povinen následovat svého pána na cestách, nosil zbraň, ošetřoval koně, připravoval jídlo a pití a především utužoval svou fyzickou zdatnost a rozvíjel své válečnické umění. Po dvacátém roce byl slavnostně pasován na rytíře.

Výchova rytíře se opírala o sedm základních dovedností, které byly paralelou se sedmi svobodnými uměními. Prvních pět byly dovednosti „tělesné“, jízda na koni, plavání, střelba z luku, zápas a lov (*equitare*, *natare*, *sagittare*, *cestibus certare*, *aucupari*), zbylé dvě byly označovány jako intelektuální: hra v šachy a skládání veršů (*scacis ludere*, *versificare*). Obvyčejně však bylo značně zanedbáváno čtení, psaní a počítání. Souběžně probíhala dílčí výuka jazyků, a to latiny jako státního a mezinárodního jazyka a francouzštiny jako jazyka poezie. Četbu rozvíjely oblíbené rytířské romány, rytířská a milostná poezie, pověsti a legendy. Znalost náboženství a poezie byla ctěna, knižní učenost však byla s rytířským stavem neslučitelná.

7. Vzdělávání ostatních vrstev společnosti.

Zcela bez vzdělání zůstávaly v raném středověku nešlechtické děti; jen nepatrné procento těchto dětí se dostalo nějakým vzácným řízením osudu do církevních škol. Negramotnost byla obrovská.

Vzdělání žen bylo naprosto výjimečné, dostalo se ho jen některým vznešeným dámám ze šlechtických rodin. Jejich výuka byla svěřena domácím duchovním nebo některému ženskému klášteru, poměrně oblíbená byla i výchova u cizích dvorů. Vzdělávání žen bylo zaměřeno hlavně na ruční práce, které měly často až umělecký charakter, na hudbu, zpěv, modlitby a žalmy, ušlechtilé mravy a vybrané chování, někdy v menší míře i na čtení, psaní a případně nějaký cizí jazyk.

Tento stav vydržel zhruba do 12. století, kdy došlo ke kvantitativní změně ve vzdělávání. Pozitivním důsledkem křížových výprav bylo rozšíření duchovního i kulturního obzoru Evropy; začala se rozvíjet města, obchod a řemesla, narůstala touha po vzdělání, které by přispívalo k úspěšnosti řemeslnických a obchodnických aktivit.

Nespokojenost s církevními školami vedla ke vzniku nových typů škol, škol cechovních, městských, nižších a k zakládání univerzit.

8. Cechovní školy.

První společenská vrstva, která si začala vynucovat zřizování speciálních škol, byla vrstva kupců a řemeslníků. Od 13. století začaly být zakládány tzv. *cechovní školy*, které vzdělávaly děti řemeslnických mistrů a kupců. Poskytovaly většinou jen elementární vzdělání, někdy i základy latiny. Mezi nejvýznamnější školy tohoto typu patřila londýnská kupecká škola (*the merchant tailors school*) a některé německé či nizozemské hanzovní obchodní školy. Poměrně velký důraz byl v těchto školách kladen na výuku početních metod souvisejících s výrobou a obchodem.

9. Školy městské, nižší a soukromé.

Významnou kvantitativní i kvalitativní změnou ve vzdělávání bylo zřizování *městských* nebo též *partikulárních* škol (*scholae particulares*), které financovala města ze svých ročních příjmů. Tyto školy se objevily ve 14. století.

Při jejich vzniku docházelo k velkým sporům církve a světského řízení města. Církev se snažila udržet svůj výsadní vliv na vzdělávání, právo zřizovat, řídit a kontrolovat školy a dosazovat jejich učitele. Ostré diskuse nakonec skončily vítězstvím měst. Městské školy byly vyňaty z církevní pravomoci, jejich správu převzala města a vrchní dozor nejbližší univerzita; ta stanovovala učební program a dosazovala učitele po dohodě s městskou radou.

Charakter městských škol byl původně latinský, při zahájení studia se předpokládala znalost čtení a psaní. Proto byly ještě zřizovány jakési „nižší školy“, které vyučovaly v národním jazyce abecedu, čtení, psaní a někdy i počítání, náboženství a kostelní zpěv. V Čechách bývaly označovány jako školy *děťinské*,

malé, nízké nebo české, ve Francii jako *petites-écoles*, v Německu jako *düdesche Schriftscholen*. Často je zakládaly soukromé osoby, jejichž snahou bylo připravit žáky ke studiu v latinských školách, později byly zřizovány vedením měst a nakonec se staly přípravnými odděleními městských škol. Při troše nadsázky je lze považovat za předobraz pozdějších škol obecných.

Vyučování gramatiky na nižší škole

(R. Zamorensis: *Spiegel des menschlichen Lebens*, konec 15. století)

Vedle městských škol vznikaly ve městech i školy *soukromé, privátní* či *po-koutné* (franc. *écoles buissonnières*, něm. *Winkel-Klippschulen, Beischulen*), které měly stejné poslání jako školy nižší. Zřizovaly je soukromé osoby (pisaři, nižší duchovní, sběhlí studenti, řemeslníci či jeptišky); výuka probíhala v domech zřizovatelů. Úroveň takové školy výrazně závisela na zakladateli-učiteli; zaměřovala se většinou jen na čtení, psaní a počítání. Výborné školy zaměřené na počtářství zřídil Adam Riese (1489–1559) v Annabergu a Michael Joppel v Norimberku. Soukromé školy byly trnem v oku městským i církevním školám, které je považovaly za nekalou konkurenci, podávaly na ně žaloby, osočovaly je z nekvalitní výuky či odchylek od víry. V některých dobách musely soukromé školy fungovat tajně, jejich učitelé bývali vězněni.

Máme dokonce zprávy, že bývaly takové školy i ve formě kočovné a zachován v Basileji vývěsní štít takové školy z r. 1516, jenž pochází od známého Maze Holbeina. Vyobrazena tu škola, v níž žáci sedí na zemi, jeden pak z nich stojí před učitelem, jenž nade všemi trní s nezbytnou metlou v ruce; podobně vedle jeho manželka učí děvče, kdežto na druhé straně štítu zobrazena škola pro větší chlapce. Nápis na štítě nabízí se každého vyučiti, kdo se přihlásí; tomu, kdo by se nic nenaučil, peníze prý se vrátí. ([Ka], str. 193)

V některých městech (např. Norimberk a Brusel) jsou doloženy i speciální dívčí školy, na kterých vyučovaly jeptišky. Dívky však většinou chodily do soukromých škol nebo do nejnižších oddělení škol městských.

10. Struktura městské školy, učitelé a studenti.

Městské školy svoji výuku odvozovaly od sedmi svobodných umění, základem výuky bylo memorování učebních textů. Žáci byli rozděleni do tří skupin podle znalostí, nikoli podle věku; *tabulisté* se učili číst a psát s pomocí slabikáře (*tabula*), *donatisté* se již učili latinskou gramatiku podle Donatovy učebnice a *alexandristé* studovali pokročilou latinskou gramatiku podle spisu *Doctrinale* od Alexandra de Villa Dei. Nejlepší studenti si osvojovali i základy kvadrivia a připravovali se ke studiu na univerzitě.

Na městských školách původně vyučovali klerikové s nižším svěcením a dobrým klášterním či katedrálním vzděláním, později převzali výuku bakaláři odchovaní některou univerzitou. Při nedostatku učitelů na městských školách vyučovali školení mniši, lepší studenti, písaři, ale i různí „dobrodruzi“, sběhlí studenti apod.

V čele školy stál *ředitel* (*rector, magister, ludimagister, ludipraeses, gymnasiarcha*), který měl obvykle vyšší vzdělání (např. bakalář svobodných umění). Městskou radou býval ustanoven na dobu jednoho roku. Dbal na mravy žáků a učitelů, pečoval o úroveň školy, o chrámovou hudbu, kostelní zvonění apod., často působil i jako městský písař a rádce. Většinou sám neučil, ale najímal pomocníky (*synergae, praeceptores, coadiutores, provisores, collegae*), kteří vyučovali v jednotlivých odděleních. Mezi ně patřili tzv. *kantoři* a jejich pomocníci, tzv. *succentores*, kteří dohlíželi na chrámový zpěv a hudbu. Nebývalo výjimkou, když na škole působil jen jediný učitel; o učitelské povolání na městských školách totiž příliš velký zájem nebyl, neboť zejména v menších městech mnoho nevynášelo. Bakaláři dávali přednost lépe placeným místům (kněz, správce) a hlavně se snažili bohatě se oženit.

Ekonomická situace učitelů opravdu nebyla příliš dobrá. Od města získávali jen nevelký roční důchod v naturáliích i penězích, od žáků dárky o jarmarcích a svátcích, nevelké finanční obnosy měli za obstarávání křídý, ořezávání per, za hromničky apod. Od bohatších žáků dostávali příspěvky na otop a štípání dříví, na správu oken, udržování školy atd. Nevelké finance získávali za kostelní zpěv, psaní žádostí a suplik. Často však trávili čas i žebráním.

Některá města poskytovala učitelům obědy na faře a byt ve škole, který však často býval malý, tmavý a vlhký. Škola totiž nebyla ani krásná ani výstavná. Nejčastěji byla v blízkosti fary nebo hřbitova, měla jednu větší místnost, kde byla katedra, tabule, veliké dřevěné lavice, skříň na knihy a kamna. Často tam však byly i hrnce, lžíce, vana, truhly na obilí a šaty, dříví a domácí zvířata, neboť místnost někdy sloužila i jako byt pro chudé studenty.

Žáky městských škol (*scholastici, scholarové, alumnové, discenti, školníci, kumpáni, trunkáti*) je možno rozdělit na dvě skupiny. První skupinu tvořily děti zámožných měšťanů, kteří škole platili; jejich děti chodily do školy pouze

na výuku. Ve druhé byli chudí žáci (*mendici, mendicelli, mendikanti, pauperes*), kteří měli ve škole veškeré zaopatření hrazené ze stipendií. K jejich povinnostem patřilo čištění a vytápění školy, úklid a posluha. Žili z žebroty, posluhy a milodarů. Vyskytovali se však i tzv. *žebraří školníci (potulní žáci, tčkaři, tkáči*, německy *ABC-Schützen*, francouzsky *bé aunes*), kteří se toulali po evropských městech, občas navštěvovali nějakou školu, vyvolávali nepokoje, kradli apod.

Kázeň na městských školách nebyla příliš velká, ačkoli k jejímu udržení bývaly používány tresty potupné či fyzické (nápis s označením provinění, slamený věnec, maska osla, Turka, prasete, vola, bití a posty).

Výsledky výuky byly většinou nevalné; pro řadu měšťanů znamenala škola jen finanční přítěž, o zajištění kvalitních učitelů, program vzdělávání a dobrý stav školní budovy se nestarali. Časté střídání učitelů, obsazování míst nevzdělanými osobami či lidmi, kteří školu považovali za přestupní stanicí a výuku zanedbávali, bylo důsledkem nezájmu města o školu.

Přesto hlavně díky městským školám vzrostl na konci středověku počet lidí, kteří uměli číst a psát alespoň v národním jazyce.

11. Farní školy.

Od 13. století vznikaly v hlavních městech a v menších královských městech při farách tzv. *farní školy*, které stávaly u kostela na místech, která náležela církvi, nebo u hřbitovů. Zřizovány byly péčí měšťanů, vyučovaly katechismus, čtení, psaní a počítání. Farář určoval dozorce své farní školy a jejího správce.

Dozor nad farní školou měl *magister scholarum*, též *scholasticus*, který do-
sazoval a potvrzoval učitele, soudil školní spory, trestal učitele a mohl je i propustit. Mohl jím být duchovní, ale i světský člověk, svobodný i ženatý.

Správce farní školy měl řadu výhod: roční plat, poplatky za obřady, stravu na faře a byt ve škole, školné od bohatších žáků. Stanovoval, který z učitelů může působit jako zvoník, písař, kostelník apod. Správce musel prokázat své schopnosti zkouškou u dozorce školy.³

12. Situace na konci středověku.

Koncem středověku existují ve městech nižší školy vyučující čtení a psaní v mateřském jazyce, ve větších městech jsou navíc školy městské, farní, katedrální, případně klášterní, v hlavních městech, sídlech arcibiskupů či biskupů jsou i univerzity.⁴ Kromě těchto škol existovaly na venkově při kláštřích školy klášterní, které však koncem středověku výrazně ztrácely vliv.

³ V Praze bylo před rokem 1348 (vznik univerzity) jedenáct farních škol na Starém Městě, sedm na Novém Městě, jedna na Malé Straně a jedna na Hradčanech. Katedrální školy byly na Vyšehradě, u sv. Apolináře na Novém Městě a u sv. Jiljí na Starém Městě; klášterní škola byla u p. Marie na Malé Straně. V době reformace byly farní školy přeměněny na školy městské.

⁴ Univerzitám je věnován jeden z dalších článků této publikace.

13. Ukázky.

První ukázka je z díla *Commentarius in regulam S. P. Benedicti* (Paříž, 1690; str. 1, 91, 169, 177, 397–398), jehož autorem je Edmund Martene; týká se výchovy k pokoře a k poslušnosti v benediktinských kláštěrech.

Druhou a třetí ukázkou jsou úryvky z dopisů Alkuina z Yorku (Ph. Iaffé, *Bibliotheca rerum germanicarum*, VI., Monumenta Alcuiana, ed. Wattenbach et Duemler, Berlín, 1873; epist. 78, 217).

Čtvrtou ukázkou je část rozhovoru Alkuina a jeho žáka Pipina, který byl synem Karla Velikého (*Patrologiae cursus completus, series Latina*, ed. J. P. Migne, sv. 101, col. 975–890).

Všechny ukázky jsou převzaty z [Ch], autorem překladů je J. Váša.

EDMUND MARTENE

COMMENTARIUS IN REGULAM S. P. BENEDICTI

Prolog

Slyš pozorně, ó synu, předpisy mistrovy, K tobě tedy nyní se obracím svou řečí, který zříkaje se vlastní vůle, chceš sloužit jako voják pánu a králi a bereš na sebe nejsilnější a nejskvělejší zbraň poslušnosti. –

* * *

Kap. III.

... Ve všem tedy se musí všichni řídit tím, čemu učí řád, a nikdo se od něho nesmí pošetile odchýlit. Nikdo se nesmí v klášteře řídit vůlí vlastního srdce a nikdo si nesmí dovolit drze se přit se svým opatem nebo mimo klášter. Kdo by se toho dopustil, nechť je řádně potrestán.

* * *

Kap. V. O poslušnosti.

Prvním stupněm pokory je bezodkladná poslušnost. Těm, kterým není nic nad Krista dražšího pro svatou službu, jíž se věnovali, nebo pro bázeň před peklem aneb pro slávu života věčného, sluší se, aby neznali odkladu v jednání, kdykoli něco je někým vyšším nařízeno nebo božsky poručeno . . .

Proto ti ihned všech věcí zanechají, vlastní vůle se vzdávají, pustí z rukou, na čem pracovali, ponechávajíce to nedokončeno, a připraveni k poslušnosti následují hlas rozkazujícího svými skutky . . .

* * *

Kap. VI. O mlčenlivosti.

... A proto, žádá-li se něco od představeného, nechť se žádá se vši pokornou uctivostí a tak, aby se nemluvílo víc, než je třeba. Žerty nebo slova lehkovázná a smích vyvolávající na všech místech odsuzujeme a nedovolujeme, aby žák k takovým hovorům ústa otvíral.

* * *

Kap. XXX. Jak jsou trestání mladší chlapci.

Každý věk i rozum vyžaduje příslušné míry. Proto jakmile chlapci nebo mladíci nebo ti, kteří nemohou plně chápat význam trestu vyobcování, se proviní, mají být trestání prodlouženými posty nebo důkladným bitím, aby se napravili.

* * *

ALKUIN

Z DOPISU KARLU VELIKÉMU

(kolem roku 798)

Nejzbožnějšímu, nejvznešenějšímu a vši cti nejhodnějšímu pánu, králi Davidovi,⁵ přeje Flaccus Albinus⁶ věčnou spásu pravé blaženosti v Kristu.

... Neboť to je, ó nejmilejší Davide, Tvá sláva, Tvá chvála a odměna Tvá v den posledního soudu a ve věčné obci svatých za to, že horlivě se snažíš lid Vaší Výsosti Bohem svěřený napravit a duše, temnotami nevědomosti dlouho zaslepané, vyvésti k světlu pravé víry ...

Já však, Váš Flaccus, snažím se podle Vašeho blahovlnného vyzvání pod střechou sv. Martina,⁷ abych některým podával med svatého Písma, jiné se snažil napájet čistým vínem starých věd, jiné zas bych chtěl živit jablky gramatických jemností, a jiné chci, jako malíř, který zdobí klenbu chrámovou, poučit o řádu hvězd. U přemnohých stal jsem se váženým svým úsilím, abych přemnohé k rozvoji svaté církve Boží a k ozdobě Vaší císařské říše vzdělal, aby milost všemohoucího Boha mně prokázaná nebyla marna a Vaše štědrá dobrota neužitečná.

Ale zčásti chybějí mně, Vašemu služebníku, důležité knihy pro vyučování, které jsem měl po ruce ve vlasti jako výsledek úsilovné a oddané píle svého učitele a také tak trochu svého vlastního potu. Proto se táži Vaší Milosti, zda by nebylo proti Vaší myslí bažící po veškeré moudrosti, abych poslal některé z našich chlapců, aby odtamtud přinesli, co potřebujeme, a dopravili do Francké říše květy Britannie, aby nejen v Yorku byla zahrada zamčená, nýbrž i v Toursu oasa rajská s granátovými jablky, aby jižní vítr se zdvihl a zahrady na Loiře provál a aby tekly vůně její, a tak se i u nás naplnilo, co se praví v Písni písní, odkud jsem vzal tato slova ...

Takovýmto způsobem, jak Vaše vznešená horlivost dobře ví, jsme napomínání na všech stránkách Písma svatého k tomu, abychom se učili moudrosti: že nic není k blaženému životu potřebnější, nic k činnosti příjemnější, nic proti nepravostem odolnější, nic ze vši důstojnosti chvályhodnější. Také podle výroků filosofů není nic nezbytnějšího k řízení lidu, nic, co by mohlo život utvářet ctnostný, než zdoba moudrosti, chvála ukázněnosti a moc vzdělání. Proto je chváli také moudrý Šalomoun pravě: „Neboť lepší je moudrost než všelijaké sebedražší věci; ani ty nejžádoucnější se jí nemohou vyrovnati. Ona povznáší

⁵ Biblické jméno pro Karla Velikého používané v jeho dvorské škole.

⁶ Jménem Flaccus se označoval Alkuin (Albinus) ve dvorské škole Karla Velikého; jeho vzorem byl římský básník Quintus Horatius Flaccus (65–8 př. Kr.).

⁷ V klášteře v Tours, kde jej Karel Veliký udělal opatem a kde Alkuin zřídil školu.

ponižené a zdobí vznešené. Skrže ni kralují králové a ustanovitelé zákona spravedlivě usuzují; skrže ni vládou knížata a vládcové na zemi. Blahoslavení, kteří za ní jdou a bdí u jejích dveří každý den.“ (Kniha přísl. 8, 11)

Napomínej proto, pane králi, všechny mladíky při dvoře Vaší Výsosti, aby se vši horlivostí se učili moudrosti a získávali ji každodenním cvičením, pokud v ní budou prospívat v kvetoucím věku, aby byli hodni se ctí nosit své šediny a aby skrže ni dosáhli věčné blaženosti. Já pak nechci ustát podle svých slabých schopností rozsévat u Vašich služebníků v těchto končinách zrníčka moudrosti, pamětliv slov: „Ráno rozsévej símě své, a u večer ať neustává ruka tvá: nebo nevíš, které více vzejde, to-li či ono; a pakli obé spolu, lépe bude.“ (Kaz. 11, 6) Z rána, kdy mládím rozkvétaly moje studie, zaséval jsem v Británii; nyní, kdy má krev již stydne, jakoby k večeru, neustávám zasévat v říši Franků s přáním, aby obojí setba z Boží milosti vzešla.

Mně pak, když tělo mé zchřadlo, útěchou jsou slova sv. Hieronyma, který v dopise Nepotianovi praví: „Téměř všechny síly těla se mění ve stáří a ubývá jich, jen moudrost roste.“ ...

Poznal jsem, jak Vaše bohumilá a životu prospěšná horlivost v tom stále pokroky činí a uspokojení nalézá a jak urozenost světského rodu zdobíte vyšší ušlechtilostí mysli. Kéž Tě náš Pán Ježíš Kristus, který je síla a moudrost Boží, opatruje, povýší Tě a dovede ke slávě a blaženosti, v níž budeš na něj věčně patřit.

* * *

ALKUIN

Z DOPISU MNICHŮM V TOURS

(kolem roku 800)

... Neboť za starých dob přicházivali nejvzdělanější učitelé z Irska do Britannie, Gallie a Italie a vykonali mnoho užitečného v křesťanských kláštěrech. A čím více vidíme, jak nebezpečná je nyní doba a jak mnozí, podle apoštolského proroctví, se odvracejí od pravé cesty, tím usilovněji musíte se učit a vyučovat pravdě katolické víry, aby kazatelé pravé víry měli zbraně, jimiž by mohli čelit odpůrcům pravdy a veřejně přemáhat protivníky apoštolského učení ...

Proto, svatí otcové, napomínejte své žáky, aby s největší pílí studovali odkazy katolických učenců a usilovali o to, aby si plně osvojili zdůvodnění katolické víry, protože bez víry nelze se Bohu líbit. (K žid., 11, 6) Nicméně ani znalost světských věd nelze podceňovat, nýbrž útlému věku dětskému je třeba vštěpovat jakýsi základ gramatiky a jiné obory filosofického důvtipu, aby tak říká je po schodech moudrosti mohl vystoupit k nejvyššímu vrcholu evangelické dokonalosti a s přibýváním let rostly i poklady moudrosti. Nedopusťte také, aby žhoucí plamen mládí klesl v propast nepravostí ... Starší nechť nejen slovy napomínají mladší, nýbrž ať je vychovávají také dobrými příklady. Neboť autorita učitelova klesá, jestliže učení jeho je vyvraceno činy: moudrost učencova se musí uplatňovat v mravní čestnosti, aby skutky ukazovaly, co z úst se slyší ...

* * *

ALKUIN

VYUČOVÁNÍ V PALATINSKÉ ŠKOLE

(P = Pipin, A = Alkuin)

1.

P. Co je to písmeno?

A. Strážce dějin.

2.

P. Co je to slovo?

A. Zrádce mysli.

3.

P. Kdo tvoří slovo?

A. Jazyk.

4.

P. Co je to jazyk?

A. Bič vzduchu.

5.

P. Co je to vzduch?

A. Strážce života.

6.

P. Co je to život?

A. Radost blažených, hoře nešťastných, čekání na smrt.

7.

P. Co je to smrt?

A. Nevyhnutelný konec, nejistá pouť, pláč pozůstalých, zpečetění odkazu, lupič lidí.

8.

P. Co je to člověk?

A. Kořist smrti, přecházející poutník, host na zemi.

9.

P. Komu se podobá člověk?

A. Jablku.

10.

P. Jaké je postavení člověka?

A. Jako lampy ve větru.

11.

P. Kde je jeho odpočinek?

A. Mezi šesti stěnami.

12.

P. Kterými?

A. Nad, pod, vpředu, vzadu, vpravo, vlevo.

13.

P. Kolik má průvodců?

A. Čtyři.

14.

P. Které?

A. Teplo, chladno, sucho a vlhko ...

* * *

84.

P. Co je podivné?

A. Nedávno jsem viděl člověka, který stál, živý nebyl a chodil a vůbec nebyl.

P. Jak je to možné, vysvětli mi to!

A. Obraz ve vodě.

P. Proč jsem na to sám nepřišel, když jsem to tolikrát viděl?

A. Protože jsi mladík nadaný a bystrý, předložím Ti několik jiných podivných věcí; pokus se, dokážeš-li je sám uhodnout.

P. Dobrá, ale musíš mě opravit, budu-li hádat špatně.

85.

A. Udělám, jak chceš. Kdosi neznámý mluvil se mnou, ačkoli neměl jazyk ani hlas, nikdy nebyl ani nebude a také jsem ho neslyšel ani ho neznám.

P. Snad sen tě klamal, mistře?

* * *

92.

A. ... Není a přece má jméno a volajícimu odpovídá. Co je to?

P. Zeptej se listí v lese.

* * *

100.

A. ... Co je to, co je a přece není?

P. Nic.

A. Jak může být a přece není?

P. Podle jména jest, věcně však není ...

* * *

LITERATURA

- [B] Bondy E., *Filosofie sklonku antiky a křesťanského středověku*, Vokno, Praha, 1993.
- [C] Curtius E. R., *Evropská literatura a latinský středověk*, Triáda, Praha, 1998.
- [Da] Dawson Ch., *Krise západní vzdělanosti*, SPN, Praha, 1992.
- [Go] Le Goff J., *Intelektuálové ve středověku*, Univerzita Karlova, Karolinum, Praha, 1999.
- [Ch] Chlup O., Angelis K. a kol., *Čítanka k dějinám pedagogiky pro pedagogické, vyšší a vysoké pedagogické školy I*, SPN, Praha, 1955.
- [Ka] Kádner O., *Dějiny pedagogiky, I.*, Dědictví Komenského, Praha, 1909.
- [Sp] Spunar P. a kol., *Kultura středověku*, Academia, Praha, 1995.
- [St] van Steenberghen F., *Dějiny středověké filosofie*, TRS, Praha, 1990.
- [Ša] Šafránek J., *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů, I.*, F. Rívnáč, Praha, 1913.
- [To] Tomek W. W., *Děje města Prahy, III.*, Praha, 1875.
- [Wi] Winter Z., *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století*, Praha, 1901.

